

VITA

SZABÓ PÉTER—SZAKÁLY SÁNDOR

VITA MAGYARORSZÁG MÁSODIK VILÁGHÁBORÚS SZEREPLÉSÉRŐL*

Terjedelmes ismeretésben méltatta Nemeskürty István irodalomtörténész Gosztonyi Péter Svájcban élő magyar hadtörténész *A magyar honvédség a második világháborúban* című munkáját az *Élet és Irodalom* 1987. október 16-i számában.¹ Írását olvasva az az érzésünk támadt, hogy mielőtt a recenzens „háborús szereplésünk lázgörbéjének” a megrajzolásához fogott volna a hőmérőt kissé „felmelegítette”, talán azért, hogy az azt a hőmérsékletet mutassa, amely Nemeskürty István korábbi, e témát érintő, illetve feldolgozó írásaiából már ismeretes.

A recenzióból számunkra egyértelművé vált, hogy Nemeskürty István jelen esetben is az 1972-ben megjelent — és azóta több kiadást megért — sikerkönyvének (Requiem egy hadseregért) állításait védelmezi. Teszi ezt úgy, hogy megfedkezük arról, hogy az eltelt tizenöt esztendőben, Gosztonyi Péter könyvét megelőzve, megjelent már néhány olyan munka² amely szükségessé teszi Nemeskürty István egykori és mostani állításai többségének felülvizsgálatát!

Megítélésünk szerint Nemeskürty Istvánnak elvitathatatlan érdemei voltak abban, hogy könyvében elsőként állította középpontba a 2. magyar hadsereg pusztulásának emberi tragédiáját, elsőként „siratta el a Donnál elesett katonáinkat”, akik számos — mai szemmel nézve — helytelen politikai döntés következményeinek szenvedő alanyai voltak. Azonban munkájának megjelenése óta is áldozatként való bemutatásukhoz megannyi nem kielégítő sztereotípiát, hatásos közhelyet és félreértelmezett cselekedeteket sorol fel.

A tudományos közleményeknek csak akkor van értelmük, ha azok objektívak, vagy legalábbis közelítenek az objektivitáshoz, dokumentálható tényeken alapulnak. Ezen elvárásokat szem előtt tartva fogtunk és fogunk is mindaddig tollat, amíg a közvéleménybe beágyazódó, vagy már beágyazott téveszmék, hamis állítások ellen kell „hadakoznunk”.

Mivel mindketten azok közé a — fiatal — történészek közé soroljuk magunkat, akik — Nemeskürty Istvánt idézve — vallják, hogy „egy hadsereget győzni küldenek” és nem meghalni, úgy érezzük, kötelességünk nyilvánosan is, megbízható ada-

* Az itt közreadott vitacikk az *Élet és Irodalom* számára íródott, Rosszul rajzolt lázgörbe — téves diagnózisok címmel. Mivel a szerkesztőség nem kívánt a témából vitát kezdeményezni, eltekintett az írás megjelentetésétől. Ezért — elterve a szokott gyakorlatától: ott vitázunk ahol a vitatott írás megjelent — az írást némileg átalakítva, jegyzetelve a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőségének adtuk át közlésre.

1 *Nemeskürty István*: Háborús szereplésünk lázgörbéje. *Élet és Irodalom*, 1987. október 16. (XXXI. évf. 42. sz.) 11. o.
2 *Dombrády Lóránd*: A magyar gazdaság és a hadfelszerelés 1938—1944. Bp., 1981.; *Dombrády Lóránd*: Hadsereg és politika Magyarországon 1938—1944. Bp., 1986.; Magyarország hadtörténete, 2. kötet, Bp., 1986. (vonatkozó fejezet); *Dombrády Lóránd*: A doni hadsereg fegyverzete. *História*, 1983/1.; *Kornis Pál*: A Voronyezsi Front támadó hadműveletének előkészítése a német „B” hadseregszoport déli szárnyának (2. magyar hadsereg, 8. olasz hadsereg részei) szétzúzására. *Hadtörténelmi Közlemények*, (a továbbiakban: HK) 1982/3. szám; *Kornis Pál*: A Voronyezsi Front osztroszkaroszosi támadó hadművelete a 2. magyar hadsereg IV. és VII. hadtestének megsemmisítésére (1943. január 13—17.). HK 1982/4. szám; *Szabó Péter*: A 2. magyar hadsereg felszerelése és fegyverzete a frontra kivonulása idején, 1942 április—május. HK 1985/3.; *Szabó Péter*: A 2. magyar hadsereg kiszállítása Ukrajnába és előnyomulása a Donhoz (1942 április—augusztus) HK 1986/3.; *Szakály Sándor*: Vita Nemeskürty Istvánnal. *Mozgó Világ*, 1984/3. szám.

tokkal alátámasztva rámutatni a Nemeskürty István által megrajzolt „lázgörbe” tévedéseire.

Mindig is megdöbbenéssel és értetlenséggel olvastuk az olyan állításokat, hogy a második világháborúban harcbavetett „magyar honvédeket élő tömegként dobták oda, remélt előnyök ellenében” — jelen esetben — a Vörös Hadsereg prédájával. Ezek az állítások kezdetben csak a magyar történelem tragikus sorsú 2. magyar hadseregéről, legutóbb pedig már a keleti hadszíntérre 1941 júliusában elindított, a gyors-hadtestet is magába foglaló ún. Kárpát-csoport alakulatairól is elhangzottak.

Ezek a nézetek, ilyen megfogalmazásban egyszerűen nem fedik a valóságot. A világtörténelemben még nem akadt példa arra, hogy egy állam katonai és politikai vezetése csak azért vonultasson be és szereljen fel — a 2. magyar hadsereg létszámát tekintve — kétszázezer embert, hogy azokat feláldozza, elpusztítsa. Meggyőződésünk, hogy az említett két magyar seregetest — a Kárpát-csoport, illetve a 2. magyar hadsereg — esetében sem beszélhetünk erről. A Kárpát-csoportot — amelynek felajánlását a Szovjetunió elleni támadás kezdetekor is szívesen vette volna a német hadvezetés! — a „szövetség” zálogaként győzni, illetve a győzelem kivívásában jelképesen közreműködni küldték ki Ukrajnába, akkor, amikor még a német hadsereg nagy és gyors sikereitől volt hangos a világ!

Ha nem is ennyire egyértelműen, de nem volt ez másképp a 2. magyar hadsereg frontra küldésekor sem. 1942 januárjában, a magyar honvédség nagyobbmértvű részvételéről folytatott német—magyar tárgyalások idején a magyar politikai és katonai vezetés még nem tudta pontosan felmérni — ami a német hadvezetés előtt ismeretes volt —, hogy a Moszkva előtt megállított német seregetestek súlyos helyzetbe kerültek. Az 1941—1942-es esztendőök fordulóján megélenkülő szovjet ellentámadások ugyanis alaposan megtépázták — nemcsak emberanyagban, hanem fegyverzetben és felszerelésben is — a Wehrmacht seregeit.

A tárgyalásokon tapasztalható magyar vonakodást, amely — főleg a hadszíntérre küldendő hadsereg létszámát, erejét tekintve — arra irányult, hogy a rendelkezésre álló erők minél nagyobb arányban maradjanak távol a hadműveletektől,³ nem az esetleges vereség gondolata váltotta ki. A „doni seregetest” alkalmazására és feladatára nézve ugyanis a német véderő-főparancsnokság még a hadszíntérre kivonulás alatt sem adott felvilágosítást. Jány Gusztáv vezérezredes, a 2. magyar hadsereg parancsnoka csak 1942. május 17-én, Hitler főhadiszállásán tudta meg, hogy hadserege a német Heeresgruppe Süd alárendeltségében részt vesz a támadó hadműveletekben. Míg ez a tény nem vált ismertté, a magyar királyi honvéd vezérkar azzal is áthathatta magát, hogy a kiküldött 2. magyar hadsereg szerepe nem lesz más, mint a támadó német seregetestek mögött biztosító feladatok ellátása. A keleti hadszíntérre kiküldendő 2. magyar hadsereg bizonytalan, kezdetben még nem ismert alkalmazásának tényére vallanak Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a magyar királyi Honvéd Vezérkar főnöke 1942. április 11-én kiadott bizalmas parancsának sorai: „A rendelkezésre álló időhöz és eszközökhöz mérten mindent megtettünk, hogy a 2. hadsereget várható feladataira a lehető legjobban felkészítsük. Felfegyverzés tekintetében nyugodtan állíthatjuk, hogy az elvonuló hadsereg mindazon korszerű fegyverekkel rendelkezik, amellyel bármilyen ellenféllel felveheti a harcot és nem marad el semmiféle hadsereg mögött. Szervezés terén is megadtuk a hadseregnek a lehetőségekhez mérten egyébként is mindazt, ami a korszerű harcban és a várható ellenféllel szemben a tapasztalatok szerint szükséges lehet.”⁴ Ezeknek a kijelentéseknek természetesen csak részben volt meg a szilárd alapjuk, amit bizonyít a 2. magyar hadsereg tragikus sorsa is.

A magyar politikai és katonai vezetés remélte, hogy a magyar csapatok hadi részvétele nem húzódik el, s hamar felváltják azokat. Kállay Miklós miniszterelnök azzal búcsúztatta egy májusi beszédében a hadszíntérre elvonuló honvédeket, hogy „minden katona szeptemberre haza fog jönni”.

³ Szombathelyi Ferencnek, a Honvéd Vezérkar főnökének feljegyzése a Keitel vezértábornaggyal folytatott tárgyalásokról. Magyar Országos Levéltár Filmtár, 7887. doboz. (a továbbiakban: OL Filmtár)

⁴ Hadtörténelmi Levéltár Honvédelmi Minisztérium Elnöki osztály (a továbbiakban: HL HM Elv.) II. tétel 1942/21885.

A magyar részről tapasztalható vonakodás fő oka a feszült román—magyar viszony volt. A magyar hadvezetés nem kívánta a honvédség zömét német célok érdekében felhasználni. Mivel Magyarország 1942 elejéig jóval kisebb mértékben vette ki részét a háborúból, mint Románia, nem akarta katonai erejét a későbbiek során sem gyengíteni.

„De hogyan menjen győzni az a katona, akinek nincs fegyvere, lőszer, élelme?” Ami fegyvere és felszerelése van, az is „elavultnak minősített repülőgép”, „gyerekjáték-külséjű olasz törpeharcos”, „Toldi elnevezésű tankféleség”, „első világháborús löveg”, 1896-ban rendszeresített Mannlicher puska, s „aránylag nagyszámú kerékpárkészet”. Ezen kételyek vetődnek fel még napjainkban is a témával foglalkozók körében, második világháborús katonai szereplésünk „lázgörbéjének” megrajzolása közben.

Ha a 2. magyar hadsereg bekövetkezett tragikus sorsát vagy a Kárpát-csoport fegyverzetének és felszerelésének csaknem teljes tönkremenetelét nézzük, akkor sem vethetjük fel ennyire leegyszerűsítetten a kérdést. A jobban felszerelt és nagyobb haditapasztalatokkal rendelkező német seregtestek éppúgy nem tudtak ellenállni a Vörös Hadsereg ellentámadásainak az 1942—1943-as harcokban, de még 1941 végén sem.

Mint ismeretes, az emberanyag összeállításánál a legértékesebb korosztályok megkímélése volt a cél — bár a sorállomány részesedése a 2. magyar hadsereg állományában megegyezett a mozgósított létszámban meglévő sorállomány arányával — fegyverzeti—technikai viszonylatban azonban a magyar hadvezetés megpróbálta a lehető legjobban felszerelni mind a Kárpát-csoportot, mind a 2. magyar hadsereget. A Kárpát-csoportba beosztott gyorshadtestet igyekeztek a többi hadtest rovására minél több harcossal alakulattal és anyaggal megerősíteni. A 2. magyar hadsereg fegyverzetét szintén a honvédség összes alakulataitól egyenlően elvont anyagból és a német hadseregtől remélt kiegészítésekre hagyatkozva állították össze. A magyar hadvezetés ugyanis a honvédség csapatainak gyenge fegyverzetére és felszerelésére való tekintettel kérte Keitel vezértábornaggyal, a német véderő-főparancsnokság főnökével folytatott tárgyalásai során, hogy a 2. magyar hadsereget a német seregtestekkel egyenlő módon szereljék fel, s különösen a nehéz fegyverzetét egészítsék ki.⁵ Egyébként az itthon rendelkezésre állt teljes fegyvermennyiség csaknem felét megkapta a 2. magyar hadsereg. Az ígért német hadianyagkiegészítések azonban a részben már elavult zsákmányanyagok átadásában realizálódtak.⁶ A németek ezekre már nem tartottak igényt saját hadseregük felszerelésénél. A modernebb fegyvereik kellettek az 1942 nyarára tervezett támadó hadműveletekben résztvevő német csapatoknak.

A 2. magyar hadsereg alakulatainak mozgósítása idején megjelent honvédelmi miniszteri rendelet — kelte 1942. február 10. — többek között a következőket írta elő: „a) a szóban forgó alakulatok kellálladékat teljes mértékben fel kell tölteni; b) a rendelkezésre álló hadianyag közül hadihasználhatóság szempontjából a legjobbat kell adni; c) egyes anyagcikkekből — főleg ruházat — a rendszeresített kellálladékon felüli tartalék anyagot is be kell állítani”.⁷

A fegyverzet és felszerelés mennyisége tehát magyar viszonylatban megfelelő volt, a minősége azonban már bizonyos kívánnivalót hagyott maga után. Mindenesetre azt megemlíthetnénk, hogy a 2. magyar hadsereg németektől kapott 108 darab T—38-as közepes és 22 darab Pz—IV-es nehéz (német viszonylatban könnyű, illetve közepes) harcokisijai⁸ hasonló kaliberű szovjet páncélosokkal szemben megállták a helyüket. Az első világháború előtti tervezésű lövegekkel szemben a szintén német eredetű 10,5 cm-es Göring, valamint a gépvontatású magyar 15 cm-es, illetve 21 cm-es tarack is

⁵ OL Filmtár, 7887. doboz.

⁶ A 2. magyar hadsereg közel egy éves keleti hadszíntéren folytatott harcai során mintegy félszáz 75 mm-es páncéltörő ágyút kapott, annak ellenére, hogy ebből a fegyvertípusból 200 db kiszállítását is tervebe vette a német hadvezetés. Küldtek azonban még az 1943 januári szovjet támadás előtt — pótlásként — 77 db kevésbé korszerű, 50 mm-es német páncéltörő ágyút és 38 db 45 mm-es zsákmányolt szovjet löveget. HL HM Eln. 3/c 1942/61726. ill. 71152.; HL 2. hds. 5. fasc. 233. sz. naplómelléklet; HL 2. hds. 8. fasc. 1778. sz. naplómelléklet; HL 2. hds. 9. fasc. Eln./1061.

⁷ HL HM Eln. 6/k. oszt. 1942/M 46.

⁸ HL HM Eln. 3/a. oszt. 1942/18926

megfelelt a követelményeknek, nem beszélve a Botond terepjáró rajgépkocsiról, amely a rossz terepen és időjárás viszonyok mellett is jól vizsgázott.⁹

A honvédség 1942-ben az 1895/31 M. Mannlicher puskával, az 1935 M. ismétlőpuskával, valamint az 1898/40 M. Mauser ismétlőpuskával volt felszerelve. Az évszámok nem a gyártás és a használatba vétel időpontját, hanem a fegyver típusát jelölték. Úgy tűnik, Nemeskürty István ezt elfelejtette, mert különben nem írta volna le a következőket: „Jól emlékszem, hogy még 1941-ben is 1896-ban rendszeresített Mannlicher puskákkal volt a legénység ellátva. Képzhetni, hány lövés hagyta el ezeket az agyonhasznált puskacsöveket 1896 óta!”¹⁰ Szeretnénk megjegyezni, hogy a Nemeskürty István által jelzett időben, de még később is, a szovjet Vörös Hadsereg katonáinak többsége az 1891/30 M. puskával volt felszerelve — a géppisztoly még nem volt „tömegcikk”! Egyébként ez az 1891/30 M. puska mint a „győzelem fegyvereinek” egyike került rendszeresítésre a magyar honvédségben 1948-ban.

Természetesen a magyar királyi honvédség fegyverze és felszerelése számos tekintetben elmaradt a német és a szovjet seregtestek fegyverzetétől és felszerelésétől, bár hangsúlyozandó azonban, hogy az elszenvedett súlyos veszteségek miatt 1942 elején már a német alakulatok fegyverze is részben hiányos volt. De a szovjet csapatokat sem látták el még tömegesen a háború során kitűnt olyan fegyverekkel, mint a T—34-es és KV harcokcsik, sorozatvetők és rohamlövegek, valamint a különböző típusú géppisztolyok. Ekkor a szovjet alakulatok látszáma is lényegesen kisebb volt a hasonló magyar és német alakulatokéhoz viszonyítva. Fegyverzetük is csak lövegek és aknavetők számát tekintve volt nagyobb.¹¹

Magyarország anyagi lehetőségei igen szűkösek voltak, hadserege is ennek megfelelően épült ki. E hadsereg értékelésekor semmi esetre sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy arra szerveződött, illetve arra szerelték fel és készítették elő, hogy ha valamely szomszédos állammal — Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia — Magyarország háborúba keveredik, védje meg hazája határait.

Nem állítjuk azt, hogy a 2. magyar hadsereg és a második világháborúban bármely, idegen érdekből hadszíntérre küldött seregtestünk katonái nem voltak áldozatok. Áldozatok ők, de akkor is azok, ha a magyar viszonylatnál jobban felszerelt hadseregünk katonái lettek volna. Szerintünk nem kimondottan egy hadsereg felszereltségi és fegyverzeti állapotától függ az, hogy annak megsemmisülése esetén katonái áldozatok voltak-e, vagy sem.

Az eddig felsoroltak után vegyünk még néhány — a korábbiakhoz hasonlóan jól hangzó — Nemeskürty-állítás, ismételten csak a teljesség igénye nélkül!

A recenzens szerint Horthy Miklós kormányzó azért hozta elő Werth Henriket és állította a Honvéd Vezérkar élére, mert németbarát vezérkar főnökre volt szüksége. Horthynak azonban nem németbarát, hanem nem politizáló tábornokra volt szüksége. Az 1936-ban nyugállományba helyezett és azóta a hadseregtől távol lévő Werth altábornagy ennek az elvárásnak kinevezésekor megfelelt. Mellesleg a honvédség legjobban képzett tábormegvezetőinek egyike volt és a nyilasokat sem kedvelte. Horthy úgy vélte, hogy Werth Henrik alkalmas lesz a honvédség irányítására és a tervezett hadseregefejlesztés végrehajtására.

Ugyancsak jól hangzó, de megint csak nem igazolható Nemeskürty István azon „gondolattársítása”, mely szerint a honvédség tábormegvezetői karában végbement jelentős váltás — nyugállományba helyezés, kinevezés — célja a németellenes tábormegvezetői kizárása a vezetésből és a németbarátok előtérbe toléása. Igaza állítására Kiss János altábornagy példáját hozza fel. Kiss János nyugállományba helyezése — ellenében a divatos állításokkal, drámai megjelenítésekkel — nem politikai okból történt! A vezérkari képzettséggel nem rendelkező, ötvenötödik életévét és harminchatodik tényleges szolgálati évét betöltött Kiss János — az érvényes előírásoknak megfelelően — egykori évfolyamtársai többségével együtt 1939. május 1-én került nyug-

9 HL Honvéd Vezérkar főnöke 1. osztály Elnöki 1942/697. (a továbbiakban: Vkf.)

10 *Nemeskürty István: Háborús szereplésünk lázgórbéje. Élet és Irodalom*, 1987. október 16., 11. o.

11 A magyar és szovjet hadosztályok létszámának és fegyverzetének összehasonlító adatait l.: *Szabó Péter: A 2. magyar hadsereg felszerelése és fegyverze a frontra kivonulás idején, 1942 április—május. HK 1985/3. 625.*

állományba, elérve előtte azt a beosztást, amelynél volt gyalogos csapatfőtiszt magasabbat nem érhetett el: a honvédség főparancsnokának gyalogsági szemlélője lett.

Az már csak aprócska tévedése Nemeskürty Istvánnak, miszerint Kiss János az „újvidéki vérengző tábornokok elleni hadbíróági eljárást” irányította volna. A háromtagú hadbíróóság — amelynek az ítéletet kellett volna meghoznia — elnöke Náday István vezérezredes, tagjai pedig Németh József altábornagy és Kiss János nyugállományú altábornagy voltak. A per fennmaradt jegyzőkönyvének tanúsága szerint a tárgyalás során a hadbíróóság tagjai közül mindössze Náday Istvánnak volt egy közbevett hozzászólása.¹²

Természetesen ezek a tények semmit sem vonnak le Kiss János 1944 október–novemberi tevékenységének az értékéből és nem kérdőjelezik meg hazájáért vállalt mártíromságát, de feleslegessé teszik azokat a törekvéseket, melyek 1944-es szerepléséből nem igazolható korábbi tényeket, érdemeket igyekeznek „kimunkálni”!

A hadsereg és a zsidótörvények kapcsolatáról nem kívánunk részletesebben szólni, hiszen a kérdést részletesen vizsgálta egy tanulmány¹³, de utalnánk arra, hogy a Nemeskürty István által Kállay Miklós miniszterelnöknek tulajdonított rendeletet Bár dossy László miniszterelnök írta alá 1941. április 16-án és az a 2870/1941. M.E. számot viselte.¹⁴ Egyébként e rendelet után — amely a zsidónak tekinthető magyar állampolgárok számára fegyveres szolgálat helyett munkaszolgálatot írt elő — is volt még példa arra, ha nem is tömegesen, hogy zsidónak minősített hadkötelesek fegyveresen teljesítettek szolgálatot. 1941 áprilisa és 1942 júniusa között egyébként a tábori és honi munkásszázadoknál ténylegesen szolgálatot teljesítő zsidók létszáma a következőképpen alakult:

<i>Év/hónap</i>	<i>Létszám</i>
1941	
április	9 692 fő
május	18 834 fő
június	17 257 fő
július	14 560 fő
augusztus	14 892 fő
szeptember	12 184 fő
október	7 227 fő
november	4 022 fő
december	2 324 fő
1942	
január	2 002 fő
február	2 186 fő
március	2 997 fő
április	816 fő
május	13 808 fő
június	24 375 fő. ¹⁵

1942 februárjában a kivonuló 2. magyar hadsereg konkrét állományába *negyvenöt*, ezen felül a seregtest védőszakasza mögötti hadtápterületre további *huszonnégy* zsidó munkásszázadot állítottak be. Ez összesen *hatvankilenc* munkásszázadot, létszámát tekintve mintegy 14 000 zsidó munkaszolgálatost jelentett. Ez a létszám a 2. magyar hadsereg élelmezési létszámának megközelítőleg a tíz százalékát tette ki.¹⁶

1942 novemberétől, a seregtest személyi állományának fokozatos felváltása elhatározásakor a „doni hadsereghez” *hatvanöt*, immáron 320 főre felemelt — addig 250 fő

¹² Az újvidéki felelősök perének jegyzőkönyvét 1.: *A. Sajti Enikő—Markó György*: Ismeretlen dokumentum az 1942 januári délvidéki razzia résztvevőinek peréről (1943. december 14—1944. január 14.) HK 1985/2. szám.

¹³ *Szakály Sándor*: A hadsereg és a zsidótörvények az ellenforradalmi Magyarországon. *Valóság*, 1985/9. szám.

¹⁴ Budapesti Közlöny 1941/38. szám (1941. április 19.)

¹⁵ HL HM Eln. 6/k. 1942/48481.

¹⁶ HL Vkf. 1. Eln. 1942/4329.

volt¹⁷ — zsidó munkásszázad kiszállítását is elhatározták.¹⁸ Az 1943 januári szovjet támadás miatt ezen szállítások zömét leállították, s a munkásszázadoknak csak kisebb hányada érkezett ki a hadműveleti területre. Az Ukrajnában tevékenykedő magyar megszálló csapatoknál 1942 folyamán harminc-harmincöt munkásszázad — mintegy nyolcezer fő — teljesített szolgálatot.

Röviden ennyiben tudnánk összefoglalni — a teljesség igénye nélkül — a Nemeskürty István által felvetett gondolatok, állítások kapcsán megfogalmazódott véleményünket, amely talán ráirányíthatja a Requiem egy hadseregért című munka szerzőjének figyelmét nem egy esetben idejétmúlt és bizonyíthatóan cáfolt állításai felülvizsgálatának szükségességére.

17 HL Vkf. 1. Eln. 1942/5532.

18 HL Vkf. 1. Eln. 1942/5767.